

بررسی تطبیقی عناصر کالبدی محله‌های قدیمی شیراز با شاخصه‌های رویکرد CPTED

محمد رضا محسنی^{۱*}، اهورا زندی آتشبار^۲، محمد مسعود^۳

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد معماری، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران
^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد خوراسگان (اصفهان)، گروه معماری، اصفهان، ایران
^۳ استادیار گروه معماری و شهرسازی دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران

تاریخ پذیرش: ۹۲/۸/۵

تاریخ دریافت: ۹۲/۵/۱۰

چکیده

فضای همسایگی و محله، موضوعی است که در معماری معاصر شهرها به فراموشی سپرده شده است. با توجه به افزایش کمی محله‌ها و هم‌چنین افزایش نگاه یک سو به کالبدی به آن‌ها، از اهمیت آن‌ها کاسته شده و در نتیجه ظرفیت جرم‌خیزی، در فضاهای مسکونی و ترس از وقوع جرم در ساکنان محله‌ها، افزایش یافته است. در طراحی محیطی، رویکرد CPTED یکی از کارآمدترین رویکردها در مبحث افزایش امنیت است. محور اصلی این مقاله بررسی میزان مطابقت عناصر کالبدی محله‌های قدیمی شیراز با شاخص‌های رویکرد CPTED است. روش تحقیق ترکیبی از روش‌های توصیفی و تحلیلی، تفسیری - تاریخی است که اطلاعات مورد نیاز با استفاده از ابزارهای برداشت تصویری سامان‌مند، چک لیست‌های نظارتی و منابع اسنادی گردآوری شده است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که اصول به کاررفته در طراحی محله‌های تاریخی شهر شیراز به اصول پایدار این رویکرد نزدیک است. این پژوهش مدخلی را برای بومی‌سازی رویکردهایی کارا از این دست ارائه می‌دهد که می‌تواند به افزایش امنیت محله‌های مسکونی کمک شایانی کند. دسترسی به این هدف که موضوع جستار این تحقیق بوده است در قالب نتیجه‌گیری ارائه شده است. بر این مبنا، با توجه به هویت محله‌های مسکونی ایرانی، راهکارهایی بر اساس رویکرد CPTED ارائه شده است که در نظر گرفتن آن‌ها در روند طراحی، می‌تواند به افزایش امنیت محله‌های مسکونی طراحی شده، متناسب با هویت ایرانی منجر شود.

واژگان کلیدی: امنیت، محله مسکونی، شیراز، رویکرد CPTED.

رویکردهای جدید طراحی محیطی بر این نکته تأکید دارند که با در نظر گرفتن ساختار کاربردی فضای شهری و تدوین و اعمال ضوابط ویژه در آن‌ها می‌توان به میزان بالایی از ارتکاب جرایم شهری جلوگیری کرد. این امر از طریق کاهش ظرفیت بالقوه طبیعی مناطق شهری در جرم‌خیزی و اسکان‌دهی به وقوع جرم، تحقق می‌یابد (Zahm, 2003). بر این اساس، در این مقاله به تعاریف، مبانی، مفاهیم عنصر محله و رویکرد CPTED و راهبردهای این رویکرد اشاره می‌شود و در انتها راهکارهای اجرایی و اصول قابل تعمیم در محیط‌های شهری ارائه می‌گردد.

۱. روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله، تحلیلی و اسنادی است، و با بهره‌گیری از منابع اسنادی و کالبدی موجود به بررسی وضعیت عناصر کالبدی محله‌های مسکونی می‌پردازد. پس از معرفی محدوده و بررسی داده‌های به دست آمده از تحقیقات میدانی انجام شده در این محدوده راهکارهایی در ابعاد سیاست‌گذاری طراحی و اجرایی ارائه می‌شود. ابزار جمع‌آوری اطلاعات، مراحل و منابع به کار رفته در پژوهش حاضر شامل موارد ذیل است:

۱. استفاده از چک‌لیست‌های نظارتی بر اساس اصول رویکرد CPTED به شکلی طراحی شده،
۲. استفاده از ابزارهای برداشت تصویری سامان‌مند برای گردآوری اطلاعات مربوط به نمونه موردی،
۳. بررسی و مطالعه کتاب‌ها و مقاله‌های فارسی و لاتین موجود و پایگاه‌های اینترنتی در زمینه موضوع تحقیق

۲. ادبیات تحقیق

۲-۱ محله

محله جایی است که از نظر کالبدی، اجتماع را در فضای بزرگ‌تر شهری محدود می‌کند. محله‌ها اغلب اجتماعات مربوط به جامعه هستند که اعضای آن به شکل ملموسی باهم ارتباطات چهره به چهره دارند. لوئیس مامفورد^۱ محله شهرهای قبل از صنعتی شدن را چنین تعریف می‌کند: «محله‌ها در وهله اول، نمونه‌ای برای زندگی کردن افراد هستند آن‌گاه که در میان کوچ‌های دائمی خانگی، هر جا که جمع شدند، بنیادی نهادند و به آرامی به بسیاری از عملکردهای شهری، که به شکلی طبیعی و به دور از هر گونه جهت‌گیری و هدایت سیاسی در محله‌ها توزیع می‌گردند، تمایل پیدا کردند» (Caves, 2005). فعالیت‌های اجتماعی در محله‌ها افراد را در تعامل‌های متقابل قرار می‌دهد و بسته به نوع فعالیت‌ها رابطه‌های ساکنان ایجاد یا تقویت می‌گردد. این موضوع می‌تواند آثار بسیاری که اغلب از پیش تعیین نمی‌شوند، به همراه داشته باشد. پژوهش‌های متعددی رابطه بین سطح تعاملات محله‌ای و میزان جرایم را در سطح محله مورد بررسی قرار داده‌اند و به این نکته اشاره کرده‌اند که افزایش ایمنی و کاهش جرم، امکان حضور بهتر افراد را در فضای محله‌ها فراهم می‌کند و باعث افزایش سلامت ذهنی و کالبدی محیط می‌شود

(Iranmanesh & Etaati, 2010: 168)

سه مبحث برگرفته از موضوع این پژوهش که می‌توان آن‌ها را به عنوان ابعاد اصلی پژوهش تشریح نمود عبارتند از: محله‌های مسکونی، امنیت و رویکرد CPTED^۱. در اکثر نقاط جهان فضای سکونت افراد و توسعه آن در فضای شهری از اهمیت بالایی برخوردار است. طراحی، سازندگان و پژوهشگران به منظور ایجاد فضای مناسب برای سکونت افراد، به پژوهش و بررسی گزینه‌های مختلف می‌پردازند. محل سکونت افراد به تنهایی نمی‌تواند پاسخگوی نیازهای آن‌ها باشد و در بستر خود توسعه می‌یابد و فرآیند رشد را در زندگی افراد بهبود می‌بخشد. بنابر این، فضای زندگی افراد بر اساس سلسله مراتب به فضای خصوصی، نیمه عمومی و عمومی تقسیم می‌شود. هر سه نوع این فضاها در محله مسکونی قابل مشاهده است. از طرفی بحث تأثیرهای متقابل محیط بر رفتار انسان، که موضوع پژوهش‌های نظریه‌پردازان مهمی چون جان لنگ^۲، کرت لوین^۳، بارکر^۴ و آبروین آلتمن^۵ بوده است، نشان‌دهنده میزان اهمیت توجه به طراحی فضایی است که افراد در آن‌ها با محیط و افراد استفاده‌کننده دیگر در ارتباط و تعامل متقابل قرار می‌گیرند. این دو از عامل اساسی شکل‌دهنده فضای محله‌های مسکونی هستند که طراحی آن می‌تواند آثار مهم و سازنده یا مخربی داشته باشد. برای دستیابی به فضاهای شهری مناسب و پرهیز از لجام‌گسیختگی باید نیازهای اولیه و پایه‌ای فضای پایه‌گذار کالبد شهری، یا همان محله‌های مسکونی، را مدنظر قرارداد. در جدول نیازهای انسانی مازلو^۶ امنیت از جمله نیازهای انسان است که ناتوانی در حصول آن باعث از دست دادن دیگر نیازهای انسان از جمله نیاز به تعلق، نیاز به حرمت و نیاز به خود شکوفایی است (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۳۳). امنیت به واسطه ایجاد حس‌رهایی از ترس، آرامش و فراغت ذهن را فراهم می‌آورد. امنیت از نظر لغوی به معنای آرامش و آسایش، آزادی و فقدان ترس و عدم هجوم دیگران، ایمنی و آرامش قلب و خاطر جمع بودن تعریف شده است (دهخدا، ۱۳۲۴) (عمید، ۱۳۷۱) (معین، ۱۳۵۳).

با توجه به گسترش شهرنشینی و تعاملات شهروندان با هم بویژه در محله به عنوان نماد زندگی جمعی، مقوله طراحی محله‌ها «امنیت» از اهمیت خاصی برخوردار شده است. رویکرد CPTED در طراحی محیط با هدف افزایش احساس امنیت فضایی و کاهش جرم در محیط‌های شهری، یکی از کارآمدترین رویکردهاست. واژه CPTED خلاصه شده عبارتی به معنای جلوگیری از وقوع جرم از طریق طراحی محیطی است. توجه به این رویکرد را در دهه‌های اخیر می‌توان معلول بحران‌های ناشی از وقوع جرم‌های گسترده در فضاهای عمومی و نیمه عمومی شهری دانست که علی‌رغم هزینه کردن منابع مالی گسترده، نتایج مورد انتظاری را برای مدیران شهری به ارمغان نیاورده است. وکرل^۷ و واتیزمن^۸ برای افزایش ایمنی و امنیت در فضای شهری سه عامل را بیان می‌کنند که به طور خلاصه مبین اهداف طراحی در این رویکرد است:

۱. آگاهی از محیط، ۲. قابلیت مشاهده توسط دیگران، ۳.

دسترسی آسان به کمک در صورت نیاز.

۲-۲ تعریف و مفاهیم رویکرد CPTED

رویکرد حاضر را می‌توان طراحی کارآمد و بارگیری بهینه کلیه عناصر موجود در محیط مصنوع به منظور کاهش جرائم شهری دانست که به طور مستقیم و غیرمستقیم در ارتقای کیفیت زندگی و افزایش رضایت‌مندی شهروندی و بهبود رفاه و سرمایه اجتماعی تأثیر بسزایی دارد (Crowe, 2000). مرکز بین‌المللی جرائم آن را طراحی و استفاده مناسب از محیط ساخته‌شده، برای کاهش یا جلوگیری از جرائم و بهسازی کیفیت زندگی می‌داند (NICP, 2006). روزنامه بین‌المللی جلوگیری از جرائم‌توجه به امنیت را مؤلفه‌ای اساسی در طراحی فضاهای مصنوعی شهر می‌داند (JCI, 2006)؛ چرا که احتمال وقوع جرائم و ارتکاب آن‌ها را کاهش می‌دهد. انجمن بین‌المللی CPTED نیز آن را استفاده هوشمندانه از فضای ساخته‌شده در جلوگیری از جرائم در فرآیند طراحی و برنامه‌ریزی محیط مصنوعی تعریف می‌کند (ICA, 2005). شورای ملی جلوگیری از جرائم به استفاده هوشمندانه از محیط مصنوعی در طراحی فضاهای شهری اشاره دارد که می‌تواند ظرفیت‌های جرم‌خیزی مناطق را کاهش دهد (NCPC, 2006). تیم کرو (مدیر دپارتمان بین‌المللی جلوگیری از جرائم از طریق طراحی محیطی) آن را راهی برای تحقق شهری ایمن می‌داند که از اقدامات پیشگیرانه از طریق طراحی و برنامه‌ریزی شهری برای کاهش احتمال تجاوز و جرایم شهری، بهره می‌گیرد (Fleisher & elts, 1996) و سوزان آجوک (دبیر دپارتمان جلوگیری از جرایم شهری در سطح محله‌ای شهر پترزبورگ) به فرآیند پیشگیری قبل از درمان در احتمال وقوع جرائم اشاره می‌کند و یکی از رسالت‌های طراحی شهری و معماری فضاهای شهری را در کاهش ظرفیت‌های طبیعی جرم‌خیزی مناطق می‌داند (پورجعفر و همکاران، ۱۳۸۷). بر این اساس می‌توان این رویکرد را رویکردی ترکیبی در طراحی ساختار کالبدی شهر دانست که از طریق آرایش و طراحی کالبد شهر برای جلوگیری از ارتکاب جرایم یا کاهش آن بهره می‌برد (Petrella, 2004). بانک جهانی بر این باور است که این روش طراحی، این امکان را فراهم می‌کند که شهروندان، نماینده‌ای کلیدی در ایجاد امنیت خویش باشند که از مشارکت اجتماعی در جلوگیری و کاهش جرایم بهره می‌برند.

پت ترلا (۲۰۰۴) سه رکن اساسی پیشگیری از جرم را در حوزه قانون، پیشگیری‌های اجتماعی، برنامه‌ریزی و طراحی‌های مناسب محیطی می‌داند که بدون توجه به آن، نمی‌توان از جرائم قابل انتظار در محیط کاست (Poyner, 1983).

این رویکرد به این دلیل مهم است که باید علاج واقعه را قبل از وقوع کرد. این در حالی است که در اجتماع امروز عمدتاً به مجازات و تنبیه پس از وقوع جرائم تأکید می‌شود. گویی باید جرمی واقع شود تا به جلوگیری از آن اندیشید یا به نقش فضاهای غیر قابل دفاع شهر در این باره توجه کرد (Plaster & elts, 1993). رویکرد حاضر این امکان را فراهم می‌کند تا با طراحی کالبدی شهر از طریق طرح کالبدی ساختمان و طراحی پلان و دسترسی به پایگاه‌های جرم‌خیز، بتوان از ایجاد محیط‌های مناسب برای جرم و جنایت، پرهیز کرد. از

آنجا که هر مکان شهری محل رفتارهای ویژه شهروندی است و از سویی دیگر، فقط محیط‌هایی جرم‌خیز محسوب می‌شوند که تحت نظارت عمومی نباشند یا ظرفیت بالقوه‌ای برای ارتکاب جرم داشته باشند، می‌توان از طریق طراحی کالبد شهر یا ساختمان‌ها از ارتکاب جرائم شهری جلوگیری به عمل آورد.

نمودار شماره ۱: رکن اساسی پیشگیری از وقوع جرم از دید ترلا (۲۰۰۴)، مأخذ: پورجعفر و همکاران، ۱۳۸۷

انواع جرایم گزارش‌شده/نشده، جرایم قابل کشف/غیرقابل کشف، جرایم آگاهانه/غیرآگاهانه و جرایم از پیش تعیین‌شده و نشده (Meyer & elts, 1998) در هنگام وقوع به گونه‌ای با ساخت کالبدی شهر ارتباط دارند؛ چرا که اگر محیطی برای جرایم فراهم نشود، بسیاری از جرایم به صورت خودبازدارنده کاهش می‌یابند.

جدول شماره ۱: اصول اساسی رویکرد CPTED

تقویت قلمروهای طبیعی	مفهومی است که با مفاهیم فضای خصوصی و حس مالکیت در ارتباط تنگاتنگ است.
کنترل دسترسی	مفهومی است که اصولاً برای کاهش قابلیت دسترسی انجام به جرایم، کاربرد دارد و به معنی تدارک کنترل دسترسی طبیعی و افزایش نظارت طبیعی برای محدود کردن ورود مجرمانه است. مخصوصاً در مناطقی که به سادگی مشاهده نمی‌شوند.
نظارت طبیعی	مفهومی است که بر اساس آن مزاحمان را زیر نظر می‌گیرد. نظارت طبیعی، به ایجاد محیطی کمک می‌نماید که فرصت‌های زیادی را برای رفتارهای هنجار مردم به وجود می‌آورد.
تعمیر و نگهداری	مفهومی است که به ظاهر مناسب محله و رابطه آن با افزایش امنیت می‌پردازد.

۲-۳. پیشینه رویکرد CPTED

امنیت در طراحی محیطی از سال ۱۹۶۰ تحت عنوان پرهیز از جرم در طراحی محیطی وارد مباحث نظری شد و در ادوار مختلف ادامه یافت. در جدول زیر مطالعات اصلی در باب جلوگیری از بروز جرایم با توجه به دسته‌بندی ادواری، به همراه اهدافی که در مطالعات هر دوره مدنظر بوده، ارائه شده است.

مقوله امنیت و اهمیت آن در مقوله طراحی می‌پردازند و در آن رویکرد CPTED و ویژگی‌های معماری ایرانی به تفصیل شرح داده شده است (بمانیان و همکاران، ۱۳۸۸).

در ایران نیز بحث ارتقای امنیت محیطی با تأکید بر رویکرد CPTED موضوع پژوهش‌های گسترده‌ای بوده است. - محمدرضا و هادی محمودی نژاد کتابی با عنوان امنیت و طراحی شهری در سال ۱۳۸۸ ه.ش. به چاپ رساندند که به ریشه‌شناسی

جدول شماره ۲: جدول پیشینه و سوابق رویکرد در آرای اندیشمندان و بازتاب‌های جهانی

<p>دوره ۱۹۶۰</p> <p>جین جاکوبس (Jacobs, 1961) در کتاب مرگ و زندگی شهرهای آمریکایی</p>	<p>- نیاز به خیابان‌های امن در شهر،</p> <p>- جداسازی و تشخیص مکان‌های عمومی و خصوصیت</p> <p>- تنوع کاربری و اختلاط آن‌ها در سطح شهر،</p> <p>- استفاده مؤثر و بازدارنده از حضور عابران پیاده در مناطق شهری برای کاهش احتمال وقوع جرایم.</p>
<p>دوره ۱۹۷۰</p> <p>سی رای جفری (Jeffery, 1971) در کتاب جلوگیری از جرائم شهری با طراحی محیطی و اسکار نیومن (Newman, 1972) در کتاب فضاهای قابل دفاع</p>	<p>- کاهش ظرفیت طبیعی جرم‌خیزی مناطق شهری،</p> <p>- شهروندان باید ببینند و دیده شوند (نظارت عمومی)،</p> <p>- شفافیت و در معرض دید قرار گرفتن فضاهای عمومی،</p> <p>- اشتیاق مردم به گزارش و برخورد با تخلفات و جرایم.</p>
<p>دوره ۱۹۸۰</p> <p>جرج کیلینگ و ویلسون (Wilson, 1981) و غیره، (P.J.) و پل براتینگهام (P.J.) در کتاب جرم‌شناسی شهری (۱۹۸۱)</p>	<p>- ارائه نظریه پنجره‌های شکسته (پنجره‌های شکسته هستند که فرصت را برای ارتکاب و احتمال وقوع جرائم در سطح شهر فراهم می‌کنند)،</p> <p>- کاهش ظرفیت‌های طبیعی جرم‌خیزی مناطق شهری،</p> <p>- اشاره به ناسامانی طراحی محیط مصنوع،</p> <p>- اشاره و تأکید بر ناکارآمدی قوانین و استانداردهای طراحی شهری و معماری،</p> <p>- نقش موانع طبیعی و بازدارنده‌های موقعیتی در کاهش فرصت‌دهی برای تجاوزها و جرائم شهری.</p>
<p>دوره ۱۹۹۰-۲۰۰۰</p> <p>تیم کرو (Fleisher, 1996) و غیره، (Crowe, 2003) مسئول برنامه‌های آموزشی جهانی CPTED در کتاب جلوگیری از جرائم از طریق طراحی محیطی (CPTED)</p>	<p>- ارائه راهبرد و روش‌مندی این رویکرد،</p> <p>- برگزاری کنفرانس‌ها و همایش‌های بین‌المللی با عنوان CPTED:</p> <p>Calgary/ Canada, 2006, 11th.</p> <p>Santiago/Chile, 2005, 10th.</p> <p>Brisbane/Australia, 2004, 9th.</p> <p>Amsterdam/Netherlands, 2003, 8th.</p> <p>Calgary/Canada, 2002, 7th.</p> <p>Brisbane/Australia, 2001, 6th.</p> <p>Oakland/ CA/USA, 2000, 5th.</p> <p>Mississauga/Canada, 1999, 4th.</p> <p>Washington/ USA, 1998, 3th.</p> <p>Orland/FL/USA, 1997, 2th.</p> <p>Calgary/Canada. 1996. 1th.</p>

مأخذ: پورجعفر و همکاران، ۱۳۸۷

ایرانی داشته، برای این پژوهش برگزیده شد. در شهر شیراز نیز محدوده تاریخی- فرهنگی شیراز به عنوان محدوده نمونه انتخاب شده است. علت اصلی تمرکز بر این محدوده قدمت آن در بین محدوده‌های ساخته‌شده شهری است. این محدوده‌ها به عنوان کهن‌ترین قسمت شهر و هسته اولیه شهری و تأثیر شهر شیراز در طراحی شهر کشور ایران، می‌تواند متضمن تأیید این فرضیه باشد که محدوده مورد بررسی ارکان هویت‌بخش یک محله مسکونی ایرانی، را با توجه به اصول معماری اصیل ایرانی دارد.

۳-۱. تدقیق محدوده مورد بررسی

این محدوده شامل محله‌های اطراف مرقد آستانه و شاه‌چراغ و محدوده‌ای از محلات لب آب و بالاکف است که قدمت آن به دوران حکومت اتابکیان بازمی‌گردد. این محدوده از سال ۶۱۴ هجری قمری، محل زندگی مردم این شهر بوده است. شهر شیراز در دوره اتابکان (سال ۶۱۴ هجری قمری) ۹ دروازه اصلی داشت. یکی از این دروازه‌ها به نام درب سلم در این محدوده است. از

نشریه بین‌المللی علوم مهندسی دانشگاه علم و صنعت در ویژه‌نامه مهندسی معماری و طراحی شهری مقاله‌ای با موضوع بررسی پتانسیل‌های طراحی سنتی ایران و تطابق آن با رویکرد CPTED را به چاپ رساند که حاصل پژوهش محمدرضا پورجعفر و هادی محمودی نژاد و همکاران بوده است (ارتقای امنیت محیطی و کاهش جرائم شهری با تأکید بر رویکرد CPTED, 1387).

- نسیم ایران منش، مقالات متعددی در باب مشخصه‌های طراحی محیطی محله‌ها در ایران و مقوله امنیت از دیدگاه رویکرد CPTED، به کنفرانس‌های بین‌المللی CPTED ارائه کرده است (Crime prevention through environmental design in residential development in tehran, 2010).

۳-۲. محدوده پژوهش

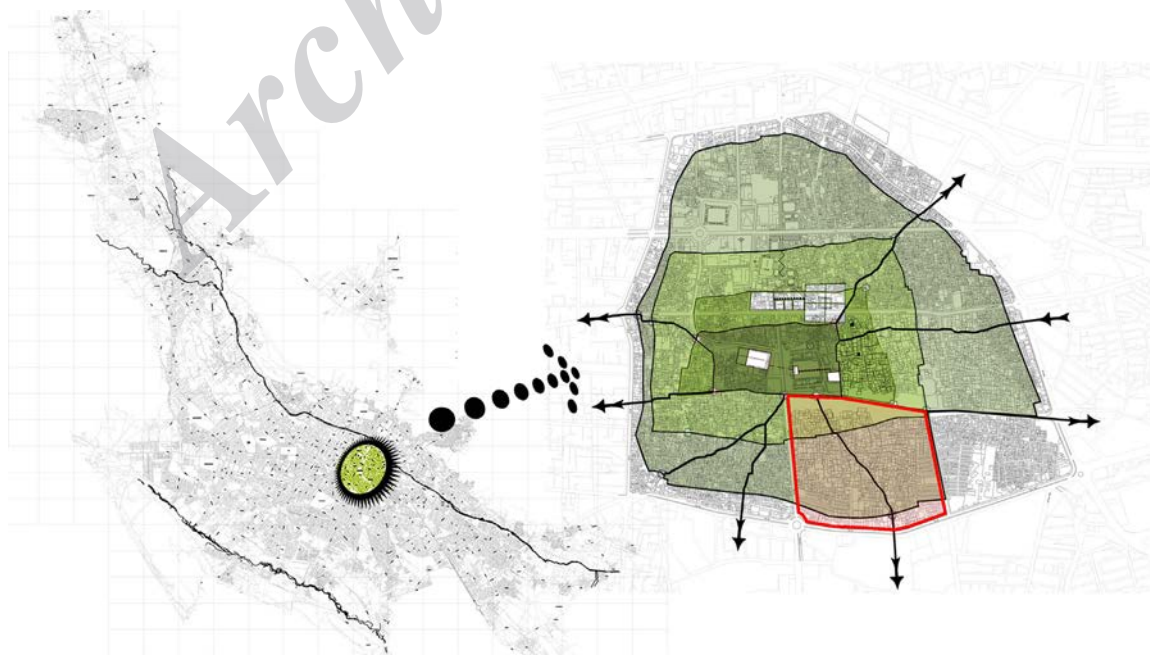
شهر شیراز به علت قدمت و اهمیتی که از دوران حکومت آل‌بویه (۳۱۲ ه.ش-۵۴۵ ه.ش) تاکنون در هویت‌بخشی به معماری

این محله‌ها، که به امنیت محله کمک می‌کند، استخراج شده است، این نکات ریشه در طراحی سنتی محله‌های مسکونی دارد.

۴. مرور یافته‌ها

همان طور که اشاره شد، چک‌لیست‌های نظارتی در انجام پژوهش از ابزارهای اصلی گردآوری اطلاعات بودند. بر این اساس پژوهشگران پس از اخذ تسلط کامل بر راه‌کارهای رویکرد CPTED با توجه به نمونه‌های انجام‌شده در پژوهش‌های دیگر، به بررسی ۷ محدوده مشخص‌شده، در تصویر شماره ۳ پرداختند. پس از تحلیل اطلاعات به دست آمده در ابتدا این نتیجه حاصل شد که طراحی محله‌های مسکونی با قدمت شیراز، که بر اساس اصول طراحی سنتی شکل گرفته‌اند، در چارچوب دست‌یابی به اهداف رویکرد CPTED بسیار موفق بوده‌اند؛ به طور مثال، در مورد راه‌کار نظارت طبیعی، وضعیت امنیت محدوده‌های تعیین‌شده، در مدت زمان‌های ثابت ولی متغییر در یک روز و هم‌چنین چندین روز در هفته - روزهایی که در آن زندگی روزمره به واسطه مناسبت‌های خاص تحت تأثیر قرار نگرفته است - توسط کارشناسان مسلط به رویکرد CPTED نظارت و بررسی و نتیجه بررسی در قالب درجه‌بندی ارائه شد. نتایج نشان می‌دهد که بر اساس بررسی تطبیقی اصول رویکرد CPTED و عناصر کالبدی مورد استفاده در این محله‌ها، به طور کلی در این محدوده‌ها موقعیت برای دست‌یابی به امنیت مهیاست. در این مرحله، نکاتی که این وضعیت را مهیا و تقویت می‌نمایند، از دید کارشناسان مورد بررسی و نظارت قرار گرفت. در این باره، معماری سنتی محله‌های مسکونی با قدمت تاریخی با توجه به رویکرد CPTED، برای بررسی وضعیت امنیت محیط، مورد تحلیل قرار گرفت و نتایج این تحلیل به شکل زیر ارائه می‌شود.

قدمت محله‌های لب آب و بالا کفد که در این محدوده هستند در کتاب‌های متفاوت صحبت‌های بسیاری شده است و قدمت آن‌ها به سال ۷۴۰ هجری قمری بازمی‌گردد. تصویر شماره ۱ بیان‌کننده موقعیت هسته اولیه شهر شیراز و هم‌چنین نحوه گسترش شهر با توجه به آن است. دو بقعه شاه‌چراغ و آستانه در شکل‌گیری شهر شیراز نقش عمده داشته‌اند. در نتیجه، محله‌های مسکونی اطراف این بقعه‌ها با توجه به قدمت آن‌ها از اهمیت بالایی برخوردارند. هر چند این محدوده در طول تاریخ دچار تغییرات زیادی شده است، ولی پژوهشگران برای جستجوی ارکان اصیل طراحی محله مسکونی با توجه به اصول طراحی شهر ایرانی - اسلامی این محدوده را برگزیده‌اند. از آنجا که رویکرد این پژوهش مطابقت راهکارهای رویکرد CPTED با راهکارهای طراحی محله‌های مسکونی ایرانی است و بر این اساس پژوهشگران به دنبال بومی‌سازی این رویکرد کارا بوده‌اند، در ریز محدوده‌های این قسمت از شهر که در تصویر شماره ۲ مشخص شده‌اند، با استفاده از چک‌لیست‌های نظارتی مشخصات طراحی محله‌های مسکونی ایرانی با راهکارهای رویکرد CPTED مطابقت داده شد. ذکر این نکته نیز ضروری است که نتایج این پژوهش تنها در مواردی که بر اساس اصول رویکرد CPTED در شهر شیراز طراحی نشده‌اند، می‌تواند قابل تعمیم باشد. از آنجا که هدف مشخص و عملی پژوهشگران در استفاده از این چک‌لیست‌ها، واکاوی عناصر طراحی این محله‌ها بوده است، چک‌لیست‌های نظارتی به شیوه خاصی طراحی شده‌اند. در این شیوه بر اساس دسته‌بندی چهارگانه اصول اساسی رویکرد CPTED نقاط تقویت طراحی محله‌های مسکونی ایرانی مشخص گردیده است. در تصویر شماره ۲ قسمت‌هایی از محدوده مورد بررسی، که از نظر امنیت با توجه به رویکرد CPTED و به وسیله چک‌لیست‌های نظارتی مورد ارزشیابی قرار گرفته، مشخص شده‌اند و نکات نکات خاص طراحی

تصویر شماره ۱: روند توسعه بافت قدیم شیراز و محدوده مورد بررسی، ماخذ: شهرداری منطقه تاریخی شهر شیراز

تصویر شماره ۲: عکس هوایی، تدقیق محدوده مورد بررسی شمال، مقیاس: ۱/۶۰۰۰، مأخذ: نگارندگان

می‌کرد؛ درحالی‌که با توجه به ارتفاع بالاتر از ۲/۵ متری آن از کف مکان، از دید خارج به داخل جلوگیری به عمل می‌آورد. این امر در ایجاد محرمیت در وهله نخست و از سوی دیگر، افزایش نظارت ساکنان بر محیط زندگی تأثیر داشته است.

الگوی ساخت: با نگاهی به الگوی مسکن سنتی می‌توان اندرونی و بیرونی را در الگوهای ساخت تشخیص داد. قرارگیری ورودی در گوشه حیاط مرکزی و امکان دید بیش‌تر بر مسیر حرکت مهاجمان و متجاوزان احتمالی و طرز قرارگیری اتاق‌ها در گرداگرد حیاط مرکزی که به همه جای منزل امکان نظارت می‌داد، از دیگر اصول معماری سنتی به‌شمار می‌رود. هم‌چنین باید به هم‌جواری خانه‌ها در بافت شهر نیز اشاره کرد که موجب افزایش ارتباط‌های محلی با همسایگان و مشارکت در سطح محله می‌گردد.

مهم‌ترین اصل رویکرد CPTED موجود در شهرسازی سنتی ایرانی، افزایش تراکم جمعیتی و تراکم مسکونی از طریق هم‌جواری خانه‌ها در بافت شهری است که امکان نظارت عمومی را بر مناطق تجاری و مسکونی در نحوه دسترسی‌ها در فضاهای شهر، ممکن می‌کرد. محله در شهرسازی سنتی عنصر مهم الگوی شهرسازی است که علاوه بر افزایش تعاملات اجتماعی، امکان نظارت شهروندان را بر قلمروهای شهر فراهم می‌کرد (پورجعفر و همکاران، ۱۳۸۷). این امر نشان از توجه طراحی سنتی معماری و شهری ایران به مقوله امنیت و دست‌یابی به آن دارد که هرچند در حال حاضر امکان این‌گونه طراحی ناممکن به نظر می‌رسد، نشانگر این امر است که باید رعایت اصول جلوگیری از جرایم از طریق طراحی محیطی و در نظر گرفتن شرایط زمان و مکان مورد توجه قرار گیرد.

۴-۱. بررسی تطبیقی اصول معماری سنتی ایران با شاخصه‌های رویکرد CPTED

پژوهشگران پس از تکمیل این پژوهش به این نتیجه رسیدند که الگوهای شهرسازی سنتی ایران این قابلیت را دارد که با رویکردهای مطرح در جهان، چون رویکرد CPTED، مطابقت داده و از آن‌ها برای تقویت این رویکردها استفاده شود، لذا در این قسمت الگوی شهرسازی سنتی ایران از دیدگاه رویکرد CPTED مورد بررسی قرار می‌گیرد.

الگوی شهرسازی سنتی ایران که بر پایه تجارب و غنای فرهنگی - اجتماعی، از انسجام و یکپارچگی فضایی در فراهم‌سازی نظارت‌های عمومی برخوردار بوده است، دارای اصولی برای جلوگیری از بروز جرایم از طریق طراحی محیطی است؛ شامل:

- ایجاد نظارت شهروندی: نظارت در سطوح محله‌های شهر را باید مهم‌ترین اصل در جلوگیری از جرایم از طریق طراحی محیطی دانست؛ به گونه‌ای که افراد غریبه در ساختار محله‌های قدیمی توسط شهروندان شناخته می‌شدند و اهالی و کسبه محلی نیز، امکان محله را تحت نظر داشتند. وجود شیگردها و داروغه‌ها نیز در این امر مهم بود که هم‌چنان برخی از این عناصر در ساختار محله‌های برخی شهرهای با بافت سنتی دیده می‌شود. علاوه بر این، تراکم ساختار شهری و احساس مالکیت مردم بر فضاهای محله نیز به این امر کمک می‌کرد.

- حریم: اصل مهم دیگر در شهرهای سنتی ایران ایجاد حریم در منازل مسکونی بوده است؛ چنان‌چه علاوه بر حفظ محرمیت از نظارت ساکنان نیز در این امر بهره می‌برده است. ایجاد مشبک - پنجره‌ها را نیز به این دلیل می‌دانند که علاوه بر ایجاد محرمیت و معیارهای زیباشناختی، دید از داخل به خارج را امکان‌پذیر

گسترش روزافزون جرایم شهری از یک سو و اهمیت ندادن معماران و شهرسازان به مقوله امنیت، می طلبد که با رویکردی جدید امکان اجرای اصول CPTED را در هنگام طراحی ساختمان یا ساختار شهری

فراهم کرد. رعایت این اصول می تواند احساس امنیت شهروندان را افزایش دهد و باعث افزایش میزان رضایت مندی شهروندی گردد که یکی از راه های افزایش رفاه اجتماعی در شهر به شمار می آید.

جدول شماره ۳: بررسی تطبیقی - تصویری شاخصه های رویکرد CPTED با عناصر کالبدی محدوده مورد بررسی

اصول مورد بررسی از رویکرد CPTED	شاخص های سنجش	مبین تصویری شاخص ها در محدوده مورد بررسی
۱. نظارت طبیعی (افزایش توانایی نظارت برای ساکنان محله ها منجر به افزایش امنیت محله ها می شود)	۱. ایجاد قابلیت نظارت از درون منازل به فضای محله ها ۲. حجم وسایل نقلیه در همسایگی ۳. وضوح مسیر از درب منازل تا فضاهای فعال محله ها ۴. وضعیت درها و پنجره ها برای ایجاد موقعیت نظارت یک طرفه از فضای داخل به بیرون ۵. قابلیت طراحی معماری فضای همسایگی در جهت تسهیل موقعیت نظارت بر فضای بیرون	
۲. تقویت قلمروهای طبیعی (یکی از عوامل تأثیرگذار در افزایش حس امنیت، افزایش حس مالکیت نسبت به فضای محله در ساکنان است)	۱. میزان حضور افراد در فضای محله ۲. میزان تعاملات موجود بین ساکنان در محله ۳. میزان توانایی طراحی محله در افزایش تعاملات ۴. توانایی طراحی محلی در تعریف فضاهای خصوصی و عمومی و مرزهای مالکیت	
۳. کنترل دستی (کنترل ورودی و خروجی فضاهای محله و منازل مسکونی از بروز جرائم جلوگیری می کند)	۱. وضعیت نظارت بر ورودی های محلی ۲. وضعیت امنیت درها و پنجره هایی که به فضای محله باز می شوند ۳. قابلیت طراحی معماری فضای محله در هدایت افراد به سمت ورودی های مناسب و ایجاد حریمت برای فضاهای خصوصی	
۴. تعمیر و نگهداری (ظاهر مناسب فضای محله می تواند به تأمین امنیت در محله کمک کند)	۱. وضعیت ظاهری فضای محله ۲. میزان احجام عظیم خارج از مصرف رها شده در فضای محله ۳. قابلیت سیمای ظاهری فضای محله در جذب ساکنان برای سکونت و حضور در محله	

نتیجه گیری

همان طور که اشاره شد شهرسازی و معماری سنتی ایران دارای الگویی است که در آن نحوه استفاده از اصول رویکرد CPTED دیده می شود. بر این اساس، باید تلاش شود این اصول در روند طراحی معماری و طراحی شهری به کار گرفته شود. از این رو و با هدف کاهش ظرفیت های جرم خیزی مناطق مسکونی و فراهم آوری شهری ایمن، نتایج پژوهش و راه کارهای اجرایی در طراحی شهری و معماری با توجه به رویکرد CPTED در جدول شماره ۴ ارائه شده است.

جدول شماره ۴: راهکارها و پیشنهادهای اجرایی در اصول مطروح شده در رویکرد

تئوری قلمروهای طبیعی	کنترل دسترسی	نظارت طبیعی	نگهداری تعمیر و
به کارگیری مستمر فضا به وسیله کاربران از طریق راهکارهای طراحی محیطی، استفاده از تابلوها، علائم و نشانه های بصری از طریق هنر ارتباط تصویری، افزایش نظارت های طبیعی و گسترش حس مالکیت از طریق نهادهای اجتماعی، به کارگیری راهبردهای بازدارندگی توسط سازمان های برنامه ریزی اجتماعی، استفاده از محوطه سازی، حفاظ و نرده در طراحی شهر.	استفاده از موانع مسدودکننده مانند دیوارها، حصار و نرده، آگاهی بخشی به مردم از مکان ورودی ها و خروجی، استفاده از زیرساخت های شهری مناسب مانند پوشش کف، جداره و محوطه سازی، نورپردازی مطلوب و کافی بر دروازه ها، ورودی و نوع سیستم دسترسی.	رعایت استانداردهای مبلمان شهری مانند چراغ های روشنایی و تابلوهای شهری، التفات به جایگزینی کاربری های شهری از طریق برنامه ریزی شهری، التفات به نحوه دسترسی به اماکن عمومی مانند بوستان ها و پارکینگ های عمومی، جای دهی کیوسک های تلفن و روزنامه فروشی یا دکه های ستار در مناطق جرم خیز، امکان دهی به حضور انسان با تسهیلات خدماتی برای افزایش نظارت عمومی، افزایش دید با پوشش های گیاهی و محوطه سازی کم از طریق طراحی منظر شهری، افزایش امکان دید در جهت گیری ساختمان و مکان پارکینگ در طراحی شهر، جایگزینی فضاهای عمومی در مناطق با دید و نظارت کم، جایدهی فعالیت های خدماتی در مناطقی که نظارت عمومی کمتری دارد، ایجاد تراکم در فعالیت های اجتماعی در مناطق جرم خیز.	تعمیر و نگهداری تجهیزات شهری مانند تابلوها و علائم ارتباطی، حفاظت از آسیب رساندن به تجهیزات شهری مانند حفاظ دار کردن چراغ های معابر، منظرسازی بر اساس معیارهای افزایش دهنده دید و نظارت عمومی.

پی نوشت ها

1. *Crime Prevention Through Environmental Design*
2. *Jon T. Lang*
3. *Kurt Lewin*
4. *Roger Barker*
5. *Irwin Altman*
6. *Maslow*
7. *Vekrel*
8. *Whitzman*
9. *Lewis Mumford*

فهرست منابع و مراجع

۵. دهخدا، علی اکبر (۱۳۲۴)، لغت نامه بزرگ دهخدا، دانشگاه تهران، تهران.
۶. رستگار فسایی، حسن و حسینی فسایی، منصور (۱۳۸۹)، *فارس نامه ناصری*، امیرکبیر، تهران.
۷. عمید، حسن (۱۳۷۱)، *فرهنگ فارسی عمید*، امیرکبیر، تهران.
۸. معین، محمد (۱۳۵۳)، *فرهنگ فارسی معین*، امیرکبیر، تهران.
9. Brantingham, Paul J. & Brantingham, Patricia L. (1981), **Environmental Criminology**, Sage Publications, Beverly Hills, CA.
10. Caves, Roger W. (2005), **Encyclopeida of the city**, Routledge, New York.
11. Crowe, Timothy (2003), **Advanced Crime Prevention through Environmental Design**, American Crime Prevention Institute, Louisville (Kentucky).
12. Crowe, Timothy D (2000), **Crime prevention through environmental design**, Butterworth-Heinemann, Stoneham (MA).
13. Fleisher, Dan & Heinzelmann, Fred (1996), **Crime prevention through Environmental Design and Community policing**, Washington, DC: US Department of Justice, August 1996, p:34-41.
14. ICA (International CPTED Assosiation) (2005), [online] accessed: 05/04/2011, "http://www.cpted.net".
15. Iranmanesh, Nasim & Etaati, Koros (2010), **City for everyone, liveable, healthy, prosperous**, REAL CORP, Vienna.
16. Iranmanesh, Nasim & Etaati, Koros (2010), **Crime prevention through environmental design in residential developments in Tehran**, SCHRENK, Manfred (Editor), REAL CORP, Vienna.
17. Jacobs, Jane (1961), **The Death and The Life of Great American Cities**, Vintage Books, Newyork.
18. JCI (Journal of CPTED International) (2006), Volume 5, N. 1, [online] accessed: 02/05/2011, "www.cptedontario.ca".
19. Jeffery, C.R (1971), **Crime Prevention through Environmental Design**, Sage Publications, Beverly Hills, CA.
20. Landsman, K (2000), **An Overview of Enclosed Neighborhoods in South Africa**, CSIR, Pretoria.
21. Meyer, T & Qhobela, M.(1998), **The History of Crime Prevention Through Environmental Design: a Comparative Study**, CSIR, Pretoria.
22. NCPD (National Crime Prevention Council) (2006), [online] accessed: 02/05/2011, "http://www.npcd.org".
23. Newman, Oskar (1972), **Defensible Space: Crime Prevention Through Environmental Design**, Macmillan, Newyork.
24. NICP (National Institute of Crime Prevention) (2006), CPTED Training, [online] accessed: 02/05/2011, "http://www.cptedtraining.net".
25. Petrella, Laura (2004), **Urban Space and Security Policies: Between Inclusion and Privitylization**, UN habitat, Barcelona.
26. Plaster, Sherry & Carter, Stan (1993), **Planning for Prevention: Sarasota, Florida's Approach to Crime Prevention Through Environmental Design**, Florida Criminal Justice Executive Institute, Tallahassee.
27. Poyner, Barry (1983), **Design against crime: beyond defensible space**, Butterworth-Heinemann, Oxford.
28. Wekerle, Gerda R. & Whitzman, Carolyn (1995), **Safe cities: guidelines for planning**, design, and management, Van Nostrand Reinhold, Michigan.
29. Wilson, James Q. & Knelling, George L. (1989), **Making Neighborhoods Safe**, The Atlantic Monthly, Washington (DC).
30. Zahm, Diane L. (2003), **Designing safer communities: A crime prevention through environmental design handbook**, National Crime Prevention Council, Arlington.

۱. افسر، کرامت الله (۱۳۵۲)، *تاریخ بافت قدیمی شیراز*، انجمن آثار ملی، تهران.
۲. بمانیان، محمدرضا و محمودی نژاد، هادی (۱۳۸۸)، *امنیت و طراحی شهری*، هله، تهران.
۳. پاکزاد، جهان شاه (۱۳۸۵)، *مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری*، انتشارات شهیدی، تهران.
۴. پورجعفر، محمدرضا، و همکاران (۱۳۸۷)، *ارتقای امنیت محیطی و کاهش جرائم شهری با تأکید بر رویکرد CPTED*، نشریه بین المللی علوم مهندسی ویژه نامه مهندسی معماری و شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت، تهران.